

اصل حداکثر حسن نیت در معاملات بیمه و نیم‌نگاهی به آن در سایر عقود و قراردادهای

دکتر ابوطالب کوشا*

«۳۰/۸/۸۴»

چکیده

یکی از اصول اساسی بیمه اصل حداکثر حسن نیت است و آن بدین معنی است که طرفین عقد بیمه در ارائه اطلاعات و یا در اظهارات بعمل آمده باید حسن نیت کامل را داشته باشند و صرف اینکه در بیان مطالب امانت و صداقت را رعایت نموده‌اند کافی برای انعقاد عقد بیمه نمی‌باشد. طبق این اصل بیمه‌گذار و با نماینده او مکلف است کلیه مطالب عمده‌ای که با مورد بیمه ارتباط پیدا می‌کند، اعم از اینکه از آن اطلاع داشته باشد و یا باید اطلاع می‌داشته است، را به اطلاع بیمه‌گر برساند تا در او آن چنان اعتمادی نسبت به مطالب ارائه شده حاصل شود که بتواند نسبت به قبول و یا رد آن اظهار نظر و در صورت قبول خطر را ارزیابی نموده و حق بیمه متناسب با خطر را تعیین نماید.

هرچند در قانون بیمه ایران مصوب اردیبهشت سال ۱۳۱۶ تنها بیمه‌گذار مکلف به رعایت حسن نیت، به دلیل آن که بیشترین حقایق که ارزیابی خطر باید بر آن اساس محاسبه شود منحصرأ متکی نیز بر اطلاعاتی است که بیمه‌گذار اظهار می‌نماید، شده است اما در واقع گستره این اصل بیمه‌گر را در برمی‌گیرد و او نیز موظف به رعایت این اصل مهم می‌باشد.

برخلاف سایر عقود و قراردادهای که در آنها اصل حسن نیت، که از آن به عنوان انصاف نیز تعبیر شده است، تنها وسیله‌ای است برای تفسیر آنها در مقام اجرای عادلانه موضوع عقد و یا قرارداد، در عقد بیمه حسن نیت از جمله اصول اساسی است که عدم رعایت آن در قبل، هنگام و بعد از انعقاد و در حین اجرای آن می‌تواند موجبات ابطال و یا فسخ بیمه را با ضمانت اجرایی خاص فراهم نماید. این ضمانت اجرایی شدید از این حقیقت سرچشمه می‌گیرد که پس از عقد بیمه کلیه مسئولیتهای خسارت ناشی از آن از عهده بیمه‌گذاری که حقایق و جزئیات امر را به طور صحیح اظهار کرده است برداشته شده و بر عهده بیمه‌گر گذاشته می‌شود.

واژگان کلیدی:

حداکثر حسن نیت - اطلاعات عمده - تدلیس - ضابطه عینی - ضابطه نوعی - بیمه‌گر -

بیمه‌گذار

* عضو هیأت علمی دانشکده علوم قضائی و خدمات اداری.

مقدمه

رعایت اصل حسن نیت در عقود، قراردادهای و معاملات به عنوان یک اصل اخلاقی و حقوقی همواره از زمان‌های بسیار قدیم مورد توجه مکاتب مختلف حقوقی بوده است. زیرا اعتماد طرفین قرارداد به یکدیگر، که نقش مهم در تشکیل عقود، قراردادهای و معاملات دارد، حاصل نخواهد شد مگر این که طرفین صادقانه و دور از هرگونه شک و شبهه اطلاعاتی که در خصوص موضوع معامله در اختیار دارند و موثر نیز در انجام معامله می‌باشد را باید یکدیگر در میان بگذارند. آن چه که مورد اختلاف است این است که این اصل تا چه حدی باید مورد توجه قرار گیرد و عدم رعایت آن تا چه حدودی می‌تواند در انعقاد و ماهیت عقود، قراردادهای و معاملات تاثیر داشته باشد. در این مقاله سعی شده است به استناد و تکیه بر قوانین ایران اصل حسن نیت در عقود، قراردادهای با تاکید بر معاملات بیمه که در آن رعایت این اصل به عنوان یک اصل اساسی تلقی می‌گردد مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

نقش افشای اطلاعات و حقایق در عقود و قراردادهای

قبل از انعقاد هر قراردادی طرفین آن با یکدیگر پیرامون موضوع و شرایط آن به بحث و گفتگو می‌پردازند. سوالی که اینجا مطرح است این است که طرفین قرارداد در خصوص مفاد این گفتگوها چه تعهداتی بر عهده دارند. به طور کلی می‌توان گفت که در جریان مذاکرات قراردادی، از باب حسن نیت، دو نوع تعهد بر دوش طرفین مذاکره قرار دارد:

۱- افشای کلیه حقایق عمده و شناخته شده به طرف دیگر

۲- خودداری از مطالب نادرست

مطلب قابل بحث و بررسی در اینجا این است که اگر این تعهد توسط طرفین انجام نشود آیا قراردادی که بر اساس چنین نقض تعهدی ایجاد شده است دارای اعتبار می‌باشد یا خیر؟ ماده ۱۹۰ قانون مدنی که شرایط اساسی برای صحت معامله را بیان می‌کند شرط افشای اطلاعات را از شرایط صحت معامله ندانسته و در نتیجه اگر طرفین معامله از انجام این موضوع خودداری نمایند به اساس معامله لطمه‌ای وارد نمی‌شود.

برای توجیه این مطلب دلایلی چند قابل ذکر می‌باشد:

۱- اطلاعات به عنوان یک دارایی دارای ارزش می‌باشد و در نتیجه بدون پرداخت بهای آن به هیچ وجه طرف مقابل مایل به ابراز آن نمی‌شود. مثلاً شخصی زمینی را معامله نموده و مالک زمین از دادن اطلاعات مبنی بر اینکه زمین دارای ذخایر معدنی و کانی با ارزش می‌باشد خودداری می‌کند. خریدار به دلیل عدم افشای این مورد از ناحیه فروشنده معامله را فاقد اعتبار تلقی می‌نماید زیرا در مقابل آن اطلاعات با ارزش هیچ بهایی پرداخته نشده است.

۲- در یک معامله حداکثر تلاش طرفین بر آن است که بیشترین منافع را بدست آورد و کسب بیشترین منافع توسط طرفین آنها را وادار می‌کند که از دادن اطلاعاتی که این منافع را به خطر می‌اندازد خودداری نمایند.

۳- اگر فرض شود که اطلاعات مربوط به معامله باید افشا شود سوالی که در اینجا مطرح است این است که این اطلاعات باید چه زمانی و چه مقدار آن افشا شود تا انجام تمهید به افشای مطالب محقق گردد. چون برای این مطلب نمی‌توان پاسخ قاطعی پیدا نمود در نتیجه تکلیف بر انجام این تمهید ممکن است بحث‌های زیادی را به وجود آورد.

موارد ضرورت افشای اطلاعات

با این وجود در بعضی از موارد به دلیل شرایط خاص موضوع معامله افشای اطلاعات یک ضرورت لازم تلقی و عدم رعایت آن ممکن است معامله را فاقد اعتبار نماید. از جمله این موارد می‌توان به موضوعات ذیل اشاره نمود:

۱- عدم درک صحیح (اشتباه) در معامله:

اگر یک طرف معامله بداند که طرف دیگر شرایط پیشنهادی را برای معامله به درستی نفهمیده است، او مکلف است حقایق صحیح پیرامون موضوع معامله را به طرف معامله اعلام نماید. به عبارت دیگر طرف معامله موظف است وجود اشتباه را به طرف دیگر اطلاع دهد. موید این مطلب ماده ۱۹۹ قانون مدنی است. اشاره دارد به این که رضای حاصل در نتیجه اشتباه با اکراه موجب نفوذ معامله نیست.

آنچه که در اینجا باید مورد توجه قرار گیرد آن است که رضای حاصل در نتیجه اشتباه باید در اثر عمل طرف دیگر حاصل شده باشد. بنابراین اگر درجایی یک طرف معامله اشتباهی در

موضوع معامله کند و آن اشتباه حاصل شرایط پیشنهادی طرف مقابل نباشد، چنین اشتباهی موجب عدم نفوذ معامله را فراهم نمی‌نماید زیرا طرف معامله مکلف نیست که اشتباه طرف دیگر را به او اطلاع دهد بلکه این وظیفه خود آن طرف است که اشتباه خود را کشف کند و در نتیجه بعداً نمی‌تواند به اشتباه خود استناد نموده و معامله را غیر نافذ جلوه دهد. در اینجا ذکر این نکته نیز ضروری است اشتباه وقتی موجب عدم نفوذ معامله است که مربوط به خود معامله یعنی نوع، جنس و یا اوصاف اساسی معامله باشد.^۱

همچنین باید توجه داشت که سوء تفاهم دو طرف درباره نوع معامله از موضوع قلمرو اشتباه خارج می‌باشد زیرا طبق ماده ۱۹۴ قانون مدنی اگر معامله‌ای که یک طرف به آن رضایت می‌دهد همان نباشد که دیگری آنرا اراده کرده باشد باطل می‌باشد. طبق ماده مذکور الفاظ و اشارات و اعمال دیگر که متعاملین به وسیله آن افشاء معامله می‌نمایند باید موافق باشد به نحوی که احد طرفین همان عقدی را قبول کند که طرف دیگر قصد انشاء آن را داشته باشد والا معامله باطل خواهد بود.

۲- ارائه عملی (تدلیس)

اگر اظهارات دروغ در خصوص حقیقت یک موضوع، خواه لفظی و خواه عملی، طوری باشد که طرف معامله اعتقاد خلاف پیدا نماید موجبات فسخ معامله را فراهم می‌نماید. ماده ۴۳۸ قانون مدنی می‌گوید: تدلیس عبارت است از عملیاتی که موجب فریب طرف معامله شود. طبق مفاد این ماده تدلیس زمانی محقق می‌گردد که دو رکن اساسی آن یعنی انجام عملیات و فریب شکل گیرد. عملیات ممکن است لفظی باشد، یعنی اوصاف مهمی را بیان کند که در خود معامله نباشد یا عملی را، اعم از مثبت و یا منفی از قبیل سر تکان دادن، چشمک زدن و خنده، انجام دهد که طرف اعتقاد خلاف پیدا نماید. صرف عملیات موجبات تدلیس را فراهم نمی‌نماید بلکه این عملیات باید زمینه گمراهی و فریب طرف مقابل را فراهم نماید.

به عبارت دیگر عملیات انجام شده باید آنچنان میل و رغبتی را در طرف مقابل به وجود آورد که او را وادار به انجام آن معامله نماید و بدون آن عملیات یا راضی به انجام معامله نمی‌شد یا به آن قیمتی که قبول کرده است معامله را انجام نمی‌داد.

نکته قابل تامل در این نوع معامله آن است که عملیات فریب دهنده باید پیش از معامله باشد. بنابراین اگر شخصی اظهاراتی را در طول مذاکرات بنماید که در هنگام بیان صحیح بوده و بعداً قبل از انعقاد قرارداد متوجه نادرست بودن آن گردد و یا بالعکس و به طرف مقابل چنین وضعیتی را اطلاع ندهد موجبات تدلیس را فراهم نموده است. زیرا در این حالات شخص مکلف بوده است قبل از انعقاد قرارداد اظهارات خود را تصحیح و به اطلاع طرف مقابل برساند و عدم اطلاع سبب آن می‌شود که اظهارات بعمل آمده تداوم داشته و دارای اعتبار باشد و در نتیجه قرارداد بر اساس اظهارات ناصحیح منعقد شده است. همچنین لازم به توضیح است که عملیات باید در خصوص موضوع معامله‌ای باشد که طرفین قصد انجام آنرا نموده‌اند. بنابراین اگر اظهارات مربوط به قصد طرفین باشد و طرف قرارداد قصد خود را قبل از انعقاد قرارداد تغییر دهد در چنین حالتی طرف مکلف به ابلاغ چنین تغییری (تغییر در قصد) به طرف دیگر نمی‌باشد.

علاوه بر موارد مذکور، در مواقعی که اظهارات دارای ظاهر صحیح اما در واقع گمراه کننده باشد باز هم تدلیس محقق گردیده است. مثلاً اگر شخصی نیمی از حقیقت را در خصوص یک معامله به طور صحیح ابراز نماید اما موفق به افشای کلیه اطلاعات مربوط به آن موضوع نشود این عملیات در صورتی که موجب فریب طرف دیگر را فراهم نماید نیز یک نوع تدلیس تلقی می‌شود.

۳-۴ در مسئولیت مدنی

در ایجاد مسئولیت مدنی، اظهار مطالب و افشای اطلاعات نقش چندانی ندارد. مثلاً کسی با سر بر روی دیوار و یا صخره‌ای حرکت کند، طرفی که او را در چنین حالتی ببیند و فریاد توام با هشدار نزنند مرتکب مسئولیت ناشی مقرر در انجام وظیفه نشده است. البته در حالتی که شخص به طور داوطلبانه اظهاراتی بنماید و طرف دیگر به اطلاعات و اظهارات او اعتماد پیدا کند و عملی را انجام دهد که موجبات ضرر و زیان فراهم گردد در چنین حالتی اظهارکننده اطلاعات دارای مسئولیت مدنی ناشی از قصور می‌باشد. پزشکی که بیمار را در مقابل خطرات ناشی از بیماری مطلع نکند بر طبق قوانین مسئولیت مدنی دارای مسئولیت، به خاطر عدم افشای اطلاعات لازم می‌باشد. ماده ۸ قانون مسئولیت مدنی اشعار دارد کسی در اثر تصدیقات یا انتشارات مخالف واقع به حیثیت و اعتبارات و موقعیت دیگری زیان وارد آورد مسئول جبران آن است. شخصی که در اثر انتشارات

مزبور، یا سایر وسایل مخالف با حسن نیت، مشتریان کم و یا در معرض از بین رفتن باشد می‌توان موقوف شدن عملیات مزبور را خواسته و در صورت اثبات تقصیر زیان وارد را مطالبه نماید.

۴- قرارداد بر اساس حسن نیت

یکی از تمهیدات طرفین قرارداد در معامله تجاری آن است که آن‌ها باید در انعقاد قرارداد و یا معامله رعایت حسن نیت را، که ابتدا یک قاعده اخلاقی بوده و سپس وارد دانش حقوق شده و به صورت یک قاعده حقوقی درآمده است، بنماید. این به آن علت است که تقلب، تدلیس و عدم افشای حقایق عمده در هر قرارداد ممکن است آن قرارداد را، در جهت حمایت از طرفی که مرتکب خطا شد و یا فریب خورده است، غیر قابل اجرا و غیر معتبر نماید. این قاعده در حقوقی مدنی و به طور کلی در حقوق خصوصی و عمومی کشورهای جهان، با توجه به رشد فرهنگی و رشد اقتصادی آن‌ها، بازتاب و ضمانت اجرائی متفاوتی را به دنبال دارد. قانون مدنی ما، موارد تدلیس، اکراه و اشتباه در معامله را موجب بطلان نمی‌داند بلکه به طرف متضرر حق فسخ معامله را می‌دهد که این خود به معنای نافذ بودن معامله است. در بسیاری از معاملات تجاری هرچند رعایت حسن نیت موجبات تقویت روابط طرفین در معامله را به دنبال دارد اما در اساس معامله دخالتی ندارد زیرا در این گونه موارد، باهرکس حتی فاقد حسن نیت نیز می‌توان معامله نمود.

حقوق انگلیس این اصل که طرفین قرارداد باید در ایجاد اجرای قرارداد به طور معقول و با حسن نیت رفتار کنند را به رسمیت نمی‌شناسد. اما با این وجود دادگاه‌های انگلیس هیچگونه مخالفتی با اعمال این اصل نداشته و این مخالف، با توجه به گستردگی و حجم زیاد معاملاتی تجاری، روز به روز در حال کاهش است.^۱ در آمریکا، در مجموع قوانین متحدالشکل تجاری^۲ آمده است، در هر قرارداد و یا وظیفه‌ای که در این قانون مشخص شده است اصل حسن نیت باید در اجرای آن مورد توجه و عمل قرار گیرد. بنابراین رعایت اصل حسن نیت در آمریکا در مذاکرات قراردادی ضروری نیست. در آلمان یک بدهکار باید در اجرای وظایفش نسبت به طلبکار، رعایت شرط حسن

1- Interfoto Picture Library Ltd v Stiletto Visual Programme Ltd [1989] Q.B.433/43

2- 1-203, Uniform Commercial Code (UCC)

نیت را، بر اساس عرف معمول در این گونه موضوعات، بنمایند^۱. در فرانسه قرارداد باید بر اساس حسن نیت تنظیم و یا اجرا شود^۲.

در ماده ۷، کنوانسیون وین در بیع بین‌المللی کالا آمده است که در تفسیر کنوانسیون باید اصل حسن نیت در تجارت بین‌المللی مراعات و توجه شود^۳. مؤسسه وحدت قوانین رم در زمینه قراردادهای تجاری اعتقاد بر آن دارد که هر کدام از طرفین در تجارت بین‌المللی باید بر اساس حسن نیت و انصاف عمل نمایند و طرفین نباید این وظیفه را محدود و یا مستثنی کنند زیرا این دو اصل از اصول اساسی تجارت بین‌المللی است^۴.

حسن نیت در نظام حقوقی اسلام

حقوق اسلام بر مبنای و اصول بسیار استوار است اما به طور کلی می‌توان گفت محور همه مقررات قواعد اسلامی یا عدالت است و یا اخلاق. از آنجا که عدالت به عنوان یکی از فضائل مهم چیزی جز اخلاق نمی‌باشد^۵ لذا می‌توان نتیجه گرفت که حقوق اسلامی بر پایه اخلاق و رعایت ضوابط و معیارهای آن پایه‌گذاری شده است. بحث اخلاق در دین اسلام به حدی اهمیت دارد که پیامبر بزرگ اسلام (ص) هدف از بعثت خود را بر آن استوار نموده است^۶. حسن نیت و صداقت در گفتار و رفتار ناشی از آن همواره یکی از مباحث اخلاقی بسیار مهم از زمان ظهور اسلام بوده و توسط ائمه و علمای اسلام مورد تاکید و تنفیذ قرار گرفته است.

حسن نیت در قرآن

در آیه شریفه نیز خداوند می‌فرماید اگر از خیانت گروهی از هم پیمانان خود سخت می‌ترسی تو نیز با حفظ عدل و راستی آن را نقض کن (تا تکلیف خود را با تو بدانند و با وجود خیانتکاری آنان فریب و خیانتکاری تو به آنها نرسد) که خداوند خیانتکاران را دوست ندارد^۷. مرحوم علامه

1- Article 242 of the German BGB

2- Article 113 ale 3 French Civil Code

3- Art. 7, 1980 Vienna Convention on Contracts for the International Sale of Goods

4- Art. 1.7 of the Statement of Principle for Commercial Contract prepared by Unidroit

۵- ناصر قربانیا، اخلاق و حقوق بین‌الملل، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول زمستان ۷۸، صفحه ۱۰۰

۶- انی بعثت لانم مکارم الاخلاق

۷- سوره انفال آیه ۵۸

طباطبایی مفسر بزرگ در تفسیر آیه مزبور چنین فرموده است: مراد از خیانت نقض عهد و پیمان، امانت و مانند آن است و مقصود از نبد القاء است و سواء یعنی راستی و عدالت و معنی خوف عبارت است از ظاهر شدن آثار و علائم خیانت که اجتناب و پرهیز آن واجب است. بنابراین معنی آیه چنین است: اگر از خیانت قومی که بین تو و آنان پیمانی وجود دارد می‌ترسی که مبادا به تو خیانت کرده و پیمان را نقض کنند و از طرفی آثار این خیانت ظاهر باشد، تو عهد را نقض کن و آنان را از نقض عهد آگاه ساز تا هر دو طرف به طور مساوی از نقض عهد آگاه باشید چه آن که معامله به مثل جزء عدالت است و اگر بدون آگاه کردن آنان نقض عهدنمائی خیانت کرده‌ای و خداوند خیانت پیشه‌گان را دوست ندارد.^۱ در این آیه که یکی از مبانی مهم حسن نیت که همان صداقت و راستی و عدم تقلب و نیرنگ می‌باشد مورد توجه قرار گرفته است. البته لازم به توضیح است که رعایت مسائل اخلاقی، صداقت و راستی محدود به مسلمانان نشده و عمومیت دارد. هیچ کس نمی‌تواند بدون هیچ دلیلی از تعهدی که در برابر غیر مسلمانان بر عهده گرفته است تخلفی و سرپیچی نماید.^۲

حسن نیت در سنت

اصل لزوم وفای به عهد و پیمان و رعایت کمال دقت و امانت در اجرای پیمان از جمله موضوعات بسیار مهمی بوده است که در سنت پیامبر و همچنین در گفتار و رفتار امامان معصوم همواره مورد تاکید و تصریح قرار گرفته است. در یکی از بندهای اولین میثاق پیامبر (ص) در مدینه میان مهاجرین و انصار، که یهودیان آن را نیز امضاء کرده‌اند، آمده است مناسبات و روابط هم پیمانان براساس نیکی و خوبی است و باید از بدی دور باشد، هیچ کس نباید در حق هم پیمانان خود ستم کند و ستم دیده یاری نخواهد شد.^۳ حضرت علی (ع) در نهج البلاغه^۴ خطاب به مالک اشتر می‌فرماید: اگر با دشمن پیمان نهادی و در ذمه خود او را امان دادی، به عهد خویش وفا کن

۱- علامه محمد حسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر منشورات جماعه المدرسین فی الحوزه العلمیه قم المدینه جلد نهم صفحه ۱۱۳.

۲- حمید لله محمد، حقوق روابط بین الملل در اسلام، ترجمه و تحقیق: دکتر سید مصطفی محقق داماد، مرکز نشر علوم اسلامی تهران، ۱۳۷۳، صفحه ۱۴۴.

۳- جعفر سبحانی، فروغ ابدیت، جلد اول، صفحه ۳۸۰.

۴- سید جعفر شهیدی، ترجمه نهج البلاغه، چاپ هفتم تهران، نامه ۵۳، صفحه ۳۳۹-۳۳۸.

و آنچه را بر ذمه داری اداء و خود را چون سپری برابر پیمانت بر پا، چه مردم بر هیچ چیز جزء از واجب خدا چون بزرگ شمردن وفای به عهد سخت هم داستان نباشند، به همه هواهای گوناگونی که دارید و رای‌های مخالف یکدیگر که در میان آرند، و ...، پس در آن چه که بر عهده گرفته‌ای خیانت مکن و پیمانی را که بسته‌ای مشکن و دشمن را که هم پیمان تو است مفرب... بنابراین براساس سیره اسلامی مسلمانان مکلفند نه تنها میان خود با حسن نیت عمل نمایند بلکه موظفند در مقابل دشمن نیز رعایت اصول اخلاقی و حسن نیت را بنمایند.

حسن نیت در فقه

از عموم و اطلاق ادله‌ای نظیر اوفو بالمعقود، که بر منع پیمان‌شکنی و وجوب پایبندی به قرارداد دلالت می‌کند، این طور استنباط می‌شود که بدون وجود حسن نیت در قراردادها پایبندی به عقود و پیمانها نمی‌تواند شکل عملی به خود گیرد. علاوه بر این سیره عقلانی، که مورد قبول شرع نیز می‌باشد، رعایت اصل حسن نیت را نه تنها امری پسندیده و عقلانی بلکه عدم رعایت آن را بسیار مذموم و از موجبات تزلزل در انجام معاملات می‌داند.

بسیاری از معاملات و روابط فیما بین متعاقدان مبنی بر رعایت امانت، اعتماد و اطمینان استوار می‌باشد. از جمله این روابط می‌توان به روابط میان امین و ذینفع، وکیل و موکل، قیم و مولی علیه، و اصیل و نماینده را نام برد. افرادی که طرف چنین روابطی قرار می‌گیرند ملزم هستند برای جلب اعتماد دیگران نه تنها تضمین اظهارات خود را حفظ کنند بلکه باید با توجه به مهارت حرفه‌ای منتهای صداقت را بکار و کلیه موارد و مسائل مربوط به مورد معامله را اظهار کرده و اعلام نمایند. حتی در مواردی که اعلان از لحاظ حقوقی ضروری نباشد، افشاء نکردن آن در حقوق اسلامی، که به کتمان معروف بوده، موجبات تدلیس را فراهم می‌نماید که ضمانت اجرای خاص خود را دارد. در حقوق قراردادهای اسلام یک امر مسلم و قطعی و پذیرفته شده وجود دارد و آن این است که طرفین قرارداد ملزم هستند تمام عیوب موضوع قرارداد را که از آن آگاه هستند ابراز نمایند، ضمن اینکه عدم ابراز آن تقلب محسوب شده^۱ و در پاره‌ای از موارد موجب پیدایش خیار عیب می‌گردد. البته لازم به توضیح است که آگاه بودن از وجود عیب در موضوع قرارداد و افشاء نمودن آن شرط لازم

۱- صبغی محمسانی، النظریه العامه، الموجبات و العقود فی شریعه الاسلامیه، بیرون مکتب الکشاف ۱۹۶۸، مجلد، صفحه

برای اعطای حق فسخ تلقی نمی‌شود، زیرا حتی اگر فروشنده در زمان انعقاد قرارداد از وجود عیب آگاه نباشد نیز حق خیار عیب برای خریدار بوجود می‌آید^۱ زیرا حق فسخ منحصرأً به دلیل عیب است و وظیفه افشاء نه تنها یک تکلیف اخلاقی است بلکه یک وظیفه حقوقی نیز می‌باشد.

یکی از تقسیم‌بندی‌های بیع در فقه مرابحه می‌باشد که در واقع نوعی قرارداد باز بوده که در آن فروش به قیمت اولیه پرداختی فروشنده به علاوه سود توافق شده است. آنچه که در این نوع بیع مهم است این است که قیمت اولیه به طور مشخص در زمان مذاکره قراردادی معلوم می‌شود و بر بایع تکلیف است که صداقت و درستی در بیان قیمت اولیه، هزینه‌های انجام شده و سایر عواملی را که موجب نقض ثمن مانند عیب یا افزایش ثمن شده است را رعایت نماید^۲. زیرا در این نوع قراردادها خریدار بر اظهارات بایع اعتماد می‌نماید و ممکن است به انعقاد قرارداد ترغیب شده و یا از انجام آن منصرف گردد. بنابراین به دلیل اعتماد است که حقوق وظیفه‌ی افشای واقعیت را بر عهده بایع می‌گذارد و او باید صادقانه به افشا پردازد که قیمت اولیه چه میزان بوده و چه هزینه‌هایی صورت گرفته و چه عیبی حادث شده و یا این که چه زیادتیی صورت گرفته است. هدف اصلی از افشای این واقعیت‌های مهم در این نوع قراردادها حصول این اعتماد است که خریداران در انعقاد قرارداد از فریب و اغوا شدن توسط فروشنده در امان باشد.

ضابطه تشخیص حسن نیت

بحث پیرامون اینکه معیار تشخیص حسن نیت یک ضابطه شخصی، با توجه به هر فرد متفاوت خواهد بود، و یا اینکه یک ضابطه عینی، در مقابل و شرایط و وضعیت گوناگون یکسان باشد، از مباحث بسیار مهمی است که ضرورت بررسی آن از ابعاد مختلف وجود دارد. سوالی که مطرح است این است که در تشخیص حسن نیت و یا عدم آن منحصرأً باید به عناصر خارجی و ظاهری یک معامله توجه شود و یا اینکه اراده باطنی افراد طرف معامله باید مورد توجه قرار گیرد. حسن نیت در قراردادها بیش از هر چیز دیگر به قصد متعاملین مرتبط بوده و در یک رابطه قراردادی آن چه که بیش از هر عامل دیگر طرفین را ملزم می‌نماید قصد آنها می‌باشد. به همین دلیل در تفسیر قرارداد،

۱- شیخ مرتضی انصاری، مکاسب، جلد ۲، صفحه ۳۲۳.

۲- محمدعلی بهرور، مترجمان جلیل فنوانی و ابراهیم جعفری پور، سوء عرضه در حقوق انگلیس و تدلیس در حقوق اسلان، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی پژوهشکده فقه و حقوق، انتشارات حوزه علمیه قم، ۱۳۸۰، صفحه ۱۶۰-۱۶.

جهت احراز مفاد قرارداد در موارد مبهم، قصد طرفین مناط اعتبار قرار می‌گیرد. توجه به قصد طرفین، در بحث حسن نیت، ضمن اینکه تعهدات طرفین را مشخص می‌نماید باعث ایجاد یک روش حمایتی منصفانه نیز می‌گردد تا منافع متعدده و متعدده توامان حفظ شود. توضیح اینکه در عنصر شخصی بودن آن چه که مورد توجه قرار می‌گیرد نیت طرفین و سایر اوضاع و احوال حاکم بر شخصیت متعاقدین می‌باشد. مثلاً خطراتی را که یک متعاقد تحمل نموده و یا منفعی را تحصیل کرده و یا انتظاری که از انجام قرارداد داشته است و اعتمادی را که به طرف دیگر نموده و رفتارهایی را که در راستای اعتماد متقابل انجام داده است، از جمله مواردی است که باید هنگام بحث مورد ملاحظه قرار گیرد.

دومین ضابطه مربوط به احراز حسن نیت ضابطه نوعی است. در این نوع ضابطه جنبه عینیت یا مادیت حسن نیت یا همان معنی و مفهوم ذاتی آن مورد توجه قرار می‌گیرد. به این معنی که در عالم خارج چه چیزی را باید معیار حسن نیت و چه چیزی را باید خلاف آن شمرد. عرف، که در حقوق ایران به عنوان معیاری در تفسیر قواعد حقوقی و تعیین تعهدات طرفین نقش عمده‌ای را ایفا نموده است، در این موضوع تاثیر بسزایی دارد. در ضابطه نوعی حسن نیت علاوه بر عرف مراجعه به انصاف و عدالت اجتماعی از جمله معیارهایی هستند که جهت احراز مورد توجه قرار می‌گیرد. از آنجا که معیارها عرفی و اخلاقی، مانند خود حسن نیت، از مفاهیم کلی و مبهم می‌باشد لذا ضابطه نوعی نیز نمی‌تواند معیار دقیقی برای تشخیص حسن نیت ارائه نماید.

بطور کلی می‌توان گفت از آن جا که حقوق وسیله اثبات نیت درونی متعاقدین را نداشته و پرداختن مورد هر شخص و با هر وضعیت در عالم اثبات کار دشواری است، لذا در عمل به نظر می‌رسد که این دو ضابطه به تنهایی، در احراز حسن نیت، مفید نبوده و باید توأمان مورد استفاده قرار گیرد طوری که نیت و اوضاع و احوال فردی یک شخص در حالت بیرونی مورد توجه و عمل قرار گیرد.

نقش تاریخی اصل حسن نیت در معاملات بیمه

خطر و حوادث زیان‌بار ناشی از آن از جمله موضوعات بسیار مهمی بوده است که بشریت از بدو خلقت تاکنون با آن مواجه و همواره تلاش و کوشش بر آن بوده است که در خصوص رفع و یا کاهش خطر و همینطور زیانهای ناشی از آن چاره‌اندیشی شود. انسان‌های اولیه به طور دسته‌جمعی

به شکار می‌رفتند تا در صورت مواجه با خطرات ناشی از طبیعت و حیوانات زمینه دفع و یا کاهش این خطرات را بهتر فراهم نمایند. سه قرن قبل از میلاد مسیح سنگتراشان در مصر صندوقی را با اندوخته‌های ناچیزشان تأسیس کردند تا در صورت بروز حادثه زیان‌بار از محل صندوق و عایدات آن زیانهای ناشی از حادثه حین کار را برای شخص زیان‌دیده و یا در صورت فوت برای خانواده‌اش جبران و به این ترتیب از ضایعات فراوانی که ممکن بود در نتیجه عدم درآمد و یا کاهش آن برای شخص و خانواده‌اش به وجود آید جلوگیری نمایند. در سومر و بابل، حدود ۳۰۰ هزار سال قبل از میلاد مسیح اهالی این دو شهر، به منظور رونق تجارت و جلوگیری از زیان وارده در نتیجه حمله راهزنان به تجاری که به این شهرها رفت و آمد می‌کردند، صندوقی را تشکیل دادند تا زیانهای احتمالی وارده به تجار زیان‌دیده را فراهم و زمینه را برای تشویق رفت و آمد بیشتر تجار و ورود کالای تجاری به این شهرها فراهم نمایند. در این راستا در ۱۸۰۰ سال قبل از میلاد در مجموعه قوانین حمورابی قاعده‌ای تنظیم شد که به موجب آن تجار شهر بابل مجبور شدند زیانهای ناشی از تجاری که قصد حمل کالا را به این شهر داشته و در نتیجه حمل راهزنان دچار زیان مالی می‌شوند جبران نمایند و در صورت انجام این مورد از بدهی مالی به حکومت معاف می‌شدند. فتنیها در جهت حمایت از تجاری که از طریق دریا مبادرت به حمل و نقل کالا می‌نمودند نهاد وام دریایی را ایجاد و به موجب آن به تجار در قبال وثیقه قرار دادن کشتی مبلغی را به عنوان وام پرداخت می‌نمودند. اگر تجارت بدون زیان انجام می‌شد تاجر وام دریافتی بعلاوه بهره، که همان حق بیمه امروزی تلقی می‌شود، به وام‌دهنده پرداخت می‌نمود و اگر کشتی دچار حادثه می‌شد در این حالت وام‌دهندگان بازپرداخت وام را منتفی می‌دانستند. نهادهای مشابه به وام دریایی در سواحل مدیترانه و قسمتهایی از آسیا تا ۴۰۰ سال قبل از میلاد مسیح رواج داشت. در قرن آخر قبل از میلاد مسیح انجمنهای در روم و یونان با دریافت پول کم از افراد، متعهد می‌شدند که در صورت فوق هزینه‌های کفن و دفن، که در آن زمان نسبتاً سنگین بود پرداخت نمایند و یا اینکه مبالغی به افراد خانواده متوفی بپردازند که با این عمل در حقیقت پایه‌های اولیه بیمه‌های زندگی را بنیان نهادند.

از قرن پنجم تا پانزدهم به بعد کارگران، مخصوصاً در ایتالیا و انگلستان، مجامع صنفی تشکیل و در چهارچوب این تشکیلات، کارگران و خانواده‌شان را زمان بیماری و همچنین در صورت مرگ تحت پوشش مالی خود قرار می‌دادند. از قرن شانزدهم به بعد با توجه به تحولات اجتماعی، اقتصادی در سطح جهان متناسب با نیازهای بشری بیمه‌های مختلف در اشکال گوناگون پا به عرصه وجود

گذاشتند و این موضوع با شروع انقلاب صنعتی در اواخر قرن ۱۸ در اروپا رشد فزاینده‌ای، به دلیل ایجاد خطر در شکل‌های جدید، به خود گرفت و بیمه‌های مدرن زیادی موجودیت پیدا نمود. از جمله آن‌ها می‌توان بیمه‌های آتش‌سوزی، بیمه اموال، عمر، بیمه ناشی از حوادث حین کار و بیمه‌های حرفه‌ای و اجتماعی را نام برد.

در ایران قبل و بعد اسلام، مساعدت و یاری به هم‌نوعان در مواقع نیاز همواره مورد توجه بوده است و بر این مبنا افراد به صورت فردی و دسته‌جمعی شرایطی ایجاد می‌کردند که بتوانند به صورت تعاون به هم‌نوعان خود یاری و مساعدت نمایند. با مداخله دولت در اواخر قرن گذشته اوایل قرن اخیر تاسیسات بیمه‌ای به شکلهای مختلف ایجاد تا روحیه همکاری و مساعدت در قالب منسجم و قانون‌مند شکل گرفته تا زمینه برای فعالیت بیشتر بیمه‌ای در جامعه فراهم گردد. قانون تشکیل بیمه ایران در سال ۱۳۱۰ و قانون بیمه مصوب ۷ اردیبهشت سال ۱۳۱۶ از جمله این تحولات می‌باشد. بعد از انقلاب اسلامی در تاریخ ۵۸/۴/۴ شرکتهای بیمه به وسیله شورای انقلاب ملی و در تاریخ ۸/۲۶/۵۴ لایحه قانون ملی شدن موسسات بیمه و موسسات اعتباری از تصویب مجلس گذشت.

سابقه تاریخی بیمه این حقیقت را در خود دارد که افراد برای دفع ضرر و زیانهای ناشی از حوادث گوناگون با یکدیگر کمال مساعدت و همکاری را داشته‌اند و مبنای این همکاری را اعتماد افراد به یکدیگر تشکیل می‌داد. این اعتماد ناشی از حسن نیتی بود که افراد به یکدیگر داشتند و به کمک آن راه را برای ایجاد روابط مستحکم حقوقی هموار می‌نمودند. ثمره این حسن نیت و اعتماد ناشی از آن ایجاد امنیت اقتصادی بود که برای افراد و جامعه فراهم می‌شد.

نقش بیمه در تحولات فردی، اجتماعی و اقتصادی و ارتباط آن با اصل حسن نیت

بیمه با کاهش آثار زیانبار مادی ناشی از حوادث و وقایع احتمالی زمینه‌ای ایجاد خواهد کرد که افراد بتوانند در صورت بروز چنین شرایطی به زندگی مادی خود ادامه دهند و در نتیجه از بسیاری مفاسد اخلاقی و اجتماعی که ممکن است در نتیجه فقر مادی ایجاد شود جلوگیری بعمل آمده و یا به حداقل رسانده شود. علاوه بر این، بیمه باتامینی که برای افراد ایجاد می‌کند، تشویق فکری و روحی که در نتیجه زیانهای ناشی از فعالیتهای مختلف که برای افراد به وجود می‌آید از بین برده و یا کاهش داده روحیه خطرپذیری درانجام کارها را افزایش و به این ترتیب موجبات خلاقیت‌های فردی را فراهم می‌نماید. تامین افراد یک جامعه زمینه رشد اجتماعی را به دنبال خواهد داشت.

جامعه‌ای که افراد آن به آنچنان آسایش مادی برسد، مسلماً چنین جامعه‌ای از آلودگی‌های بسیاری به دور بوده و تعالی روحی و معنوی بسیار پیدا خواهد نمود. امروزه بیمه به عنوان یک ابزار مهم سرمایه‌گذاری نقش مهمی را در تکامل اقتصادی جوامع بشری پیدا نموده است. ذخایر فنی که در نتیجه حق بیمه‌ها برای جبران خسارتهای احتمالی افراد ایجاد می‌شود، به عنوان یک منبع عظیم مالی درآمده که در اجرای طرحهای بزرگ ملی استفاده می‌شود. اخذ بیمه نامه اعتباری، با شرایط اسانتر از تضمین یا ضمانت، به عنوان وثیقه، زمینه را بر کسب وام و تسهیلات برای افراد و صاحبان حرف و صنایع فراهم می‌نماید که از این تسهیلات در ایجاد فعالیتهای اقتصادی و در کارهای بزرگ و کوچک استفاده می‌شود که خود به خود رشد اقتصادی اعم از اقتصاد فرد و اجتماع را به دنبال خواهد داشت. تضمین سرمایه‌گذاری خارجی در قالب بیمه‌های خاص، زمینه تبادل هرچه بیشتر سرمایه، که اساس تحول اقتصادی است را در کشورها به وجود می‌آورد.

از آنجا که انعقاد هر قرارداد بیمه ممکن است وقت زیادی به خود گیرد دسترسی به چنین اهدافی در سطح عموم و وسیع میسر نخواهد شد مگر اینکه افراد جامعه به عنوان بیمه‌گران و بیمه‌گذاران با یکدیگر روابط حسنه و صادقانه داشته باشند. حاصل اینگونه روابط اعتماد بر انگیز آن خواهد بود که قرارداد بیمه به سرعت شکل گیرد و در نتیجه موجبات رشد این صنعت، که به دنبال خود رشد فردی و اجتماعی و اقتصادی را دارد، بیش از پیش فراهم گردد.

بیمه و اصل حداکثر حسن نیت

همان‌طور که در بحث مختصر تاریخی اشاره شد، اساس معامله بیمه بر اعتماد افراد درگیر در این گونه معاملات است و اصل اعتماد با توجه به گستردگی ابعاد و حجم معاملات بیمه روز به روز نقش مهم‌تری را در قراردادهای بیمه ایفاء می‌نماید تا بیش از پیش اهداف فردی، اجتماعی و اقتصادی بیمه حاصل گردد. در انعقاد قرارداد بیمه و اجرای آن اعتماد طرفین نسبت به یکدیگر حاصل نخواهد شد مگر این که در افشای اطلاعات و وقایع مهم و عمده در هنگام انعقاد قرارداد و در طول اجرای آن رعایت حسن نیت را بنماید. بر همین مبنا است که بیمه به قراردادها حداکثر حسن نیت و یا با حسن نیت کامل مشهور است تا جایی که این اصل را در زمره اصول اساسی و بنیادی بیمه درآورده و عدم رعایت، برخلاف سایر قراردادهای تجاری و خدماتی، ضمانت اجرایی بسیار شدید حقوقی را به دنبال خواهد داشت. قانون بیمه ایران، مصوب ۷ اردیبهشت سال ۱۳۱۶ در

مواد ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۸ بر رعایت این اصل مهم در معاملات بیمه تاکید داشته و عدم رعایت آن رامشمول ضمانت اجرایی متفاوت نموده است.

وظایف بیمه‌گر و بیمه‌گذار در افشاء اطلاعات

با توجه به اینکه اصل حداکثر حسن نیت یکی از ارکان اصلی تشکیل دهنده قرار بیمه است، ظاهراً چنین ایجاب می‌نماید که بیمه‌گذار باید همه جزئیات مربوط به موضوع قرارداد را افشاء کند اعم از این که این جزئیات از نظر بیمه‌گر مهم باشد و یا از طرف وی درخواست شده باشد. مثلاً در بیمه آتش‌سوزی بیمه‌گذاری باید کلیه مطالبی که با موضوع بیمه ارتباط پیدا می‌کند از قبیل مشخصات و نوع مواد اجناسی که بیمه می‌شوند، نوع ساختمان و محل قرار گرفتن آن و این که دارای وسایل اطفای حریق می‌باشد و یا خیر و غیره را در اختیار بیمه‌گر قرار دهد. ماده ۱۲ قانون بیمه مصوب ۷ اردیبهشت ۱۳۱۶ اشعار دارد، «هرگاه بیمه‌گذار عمداً از اظهار مطالبی خودداری کند یا عمداً اظهارات کاذبه بنماید و مطلب اظهار نشده یا اظهارات کاذبه طوری باشد که موضوع خطر را تغییر داده و یا از اهمیت آن در نظر بیمه‌گر بکاهد عقد بیمه باطل خواهد حتی اگر مطالب مذکور تاثیری در وقوع حادثه نداشته باشد.» آن‌طور که از مفاد این ماده استنباط می‌شود از نظر حقوقی وظیفه بیمه‌گذار، به عبارت صحیح‌تر طرفین قرارداد بیمه، هرچند قانون‌گذار در این ماده فقط بیمه‌گذار را مورد خطاب قرار داده است، اما از نظر اصولی رعایت اصل حداکثر حسن نیت توسط طرف دیگر قرارداد بیمه یعنی بیمه‌گر و یا اشخاص ثالث نیز لازم و ضروری است، آن نیست که همه حقایقی را که از آن اطلاع دارد و یا بر حسب حرفه باید از آن اطلاع داشته باشد در اختیار بیمه‌گر قرار داد بلکه باید مطالب و موضوعاتی را افشاء نماید که در معامله تاثیر داشته باشد. به این معنا که در تصمیم‌گیری یک بیمه‌گر متعارف در قبول و یا رد درخواست خطر اثر گذارد و یا در صورتی آن را قبول کند که بیمه‌گذار یک حق بیمه بالایی را پرداخت نماید. در نتیجه می‌توان گفت وظیفه افشای حقایق محدود است به آن دسته از مطالب و حقایق مهم و عمده‌ای است که بیمه‌گذار از آن مطلع بوده و یا باید از آن اطلاع داشته باشد.

تفکیک حقایق عمده از حقایق غیر عمده کار آسانی نیست اما با در نظر گرفتن بعضی از شرایط می‌توان به این موضوع، که حقایق ابراز شده یا نشده، از موارد عمده و مهم می‌باشد و یا خیر، دسترسی پیدا نمود:

– آن حقیقت از نظر بیمه‌گذار مهم باشد.

– آن حقیقت از نظر بیمه‌گر مهم باشد و در تصمیم‌گیری او در رد و یا قبول موضوع بیمه و همین‌طور در صورت قبولی، این که آیا باید با قید و شرط و یا بدون قید و شرط باشد، تاثیر داشته باشد.

– از نظر یک بیمه‌گر متعارف آن حقیقت یک موضوع مهم باشد.

– از نظر یک بیمه‌گذار متعارف آن مطالب مهم باشد.

در عمل معمولاً اطلاعاتی که بیمه‌گذار می‌بایستی در اختیار بیمه‌بگذارنده به سه گروه تقسیم می‌شود:

۱- اطلاعات درباره این مطلب که خطر از موارد عادی بیشتر است یا خیر

مثلاً در بیمه آتش‌سوزی خانه‌ای که پشت‌بام آن پوشالی است یا انباری که کالاهای مستعد حریق در آن انباشته شده (کاغذ، چوب، پوشال و نظائر آن) چون خطر آتش‌سوزی در این حالات از موارد عادی بیشتر است باید جزئیات آن به بیمه‌گر اطلاع داده شود. همچنین بیمه‌گذار موظف است هر واقعه آتش‌سوزی قبلی را با ذکر جزئیات آن، کلیه خساراتی که در نتیجه آتش‌سوزی قبلی وارد شده، و یا اگر بیمه‌گران دیگر چنین خطری را نپذیرفته باشند و یا دعاوی مربوط به خسارات گذشته را رد کرده باشند به بیمه‌گر اطلاع دهد. اسم، نشانی کامل و ملیت بیمه‌گذار در بسیاری از موارد از نظر بیمه آتش‌سوزی از جمله اطلاعات اساسی محسوب می‌گردد.

۲- حقایقی که مسئولیت بیمه‌گر را نسبت به موارد عادی افزایش دهد.

مثلاً اداره‌ی زیادتر از حد معمول دارای پرونده و کاغذ باشد و بیمه‌گذار مایل باشد دفاتر و پرونده‌های او نیز بیمه شود.

۳- کلیه اطلاعات مربوط به موضوع‌های اساسی که در فرم پیشنهاد بیمه منعکس شده است،

مثلاً فعالیتهای گذشته بیمه‌گذار و نظائر آن.

پاره‌ای اطلاعات ممکن است در موارد خاص مهم و ضروری تلقی گردند ولی در موقع صدور بیمه‌نامه بیمه‌گذار ملزم نباشد چنین اطلاعاتی را در اختیار بیمه‌گر بگذارد. در این باره موارد زیر را می‌توان به عنوان مثال نام برد:

۱- بعضی اطلاعات که در موقع صدور بیمه‌نامه بیمه‌گر از آن اطلاع دارد و یا در آینده از آن

اطلاع پیدا خواهد کرد. مثلاً در شهری که لوله‌کشی گاز شده است کلیه بیمه‌گران از این موضوع

که باعث تشدید آتش‌سوزی می‌شود اطلاع دارند. اگرچه این مورد از نظر بیمه آتش‌سوزی از موارد مهم تلقی می‌گردد ولی چون بیمه‌گران از آن اطلاع دارند اعلام آن از طرف بیمه‌گذار الزامی نیست.

۲- حقایقی که اگر بیمه‌گر مایل باشد می‌تواند با سوال و جواب آن حقایق را بفهمد.

مثلاً اگر اطلاعات داده شده در پیشنهاد بیمه کافی نباشد پس از پی بردن به آن بیمه‌گر می‌تواند از بیمه‌گذار اطلاعات بیشتری را استعلام نماید.

۳- مطالبی که بیمه‌گران اطلاع از آن را از نقطه نظر ارزیابی خطر مورد بیمه لازم ندانند.

۴- اطلاعاتی که ممکن است خطر را تقلیل دهند.

مثلاً در آتش‌سوزی اطلاعات مربوط به وسایل پیشگیری از خطر آتش‌سوزی و یا دستگاه‌های اعلام حریق و غیره.

ضمانت اجرای عدم رعایت اصل حداکثر حسن نیت

عدم رعایت اصل حسن نیت ضمانت اجرای متفاوتی را به دنبال خواهد داشت قانون‌گذار در قانون بیمه مصوب سال ۱۳۱۶، بین مطالب عمدی و غیر عمدی تفکیک قابل شده و ضمانت اجرایی متفاوتی را اعمال نموده است. اگر بیمه‌گذار اطلاعات و حقایق مهم و عمده را افشاء نکند و یا به عمداً اظهارات دروغی را بنماید که موضوع خطر را تغییر داده یا ازاھمیت آن در نظر بیمه‌گر بکاهد قرار داد، در صورت اثبات مطالب افشاء نشده، و اظهارات کاذبه توسط بیمه‌گر، عقد بیمه باطل خواهد بود. طبق ماده ۱۱ قانون بیمه، اظهارات متقلبانه بیمه‌گذار نه تنها موجبات ابطال عقد بیمه را فراهم می‌آورد بلکه سبب آن خواهد شد که حق بیمه دریافتی قابل استرداد به بیمه‌گذار نباشد. ذیل ماده ۱۲ در خصوص خودداری عمدی از اظهار مطالب و یا اظهارات کاذبه توسط بیمه‌گذار ضمانت اجرای شدید را تجویز نموده است و اشعار دارد به این که «نه فقط وجوهی که بیمه‌گذار پرداخته است قابل استرداد نیست بلکه بیمه‌گر حق دارد اقساط بیمه را که تا آن تاریخ عقب افتاده است نیز از بیمه‌گذار مطالبه نماید».

طبق ماده ۱۳ اگر خودداری از اظهار مطالبی یا اظهارات خلاف واقع از روی عمد نباشد عقد بیمه باطل نمی‌شود اما ضمانت اجرای اینگونه اظهارات با توجه به اینکه قبل از وقوع حادثه باشد و یا بعد آن معلوم شود متفاوت خواهد بود. هرگاه مطالب اظهار نشده و یا اظهارات خلاف واقع قبل از حادثه معلوم شود بیمه‌گر محق است اضافه حق بیمه را با توجه به شرایط جدید، یعنی شرایطی که اگر از

ابتدا وجود داشت بیمه‌گر به هیچ وجه با آن شرایط و نرخ رضایت به صدور بیمه‌نامه نمی‌داد، از بیمه‌گذار در صورت رضایت او، با توجه به شرایط جدید پیش آمده، دریافت و قرارداد را ابقاء نماید. این به آن معنی است که اگر بیمه‌گذار با حق بیمه جدید، که در مقابل خطر جدید قرار می‌گیرند، نپذیرد عقد بیمه تداوم پیدا ننموده و قابلیت فسخ را پیدا می‌نمود. در صورتی که بیمه‌گر از این حق استفاده ننماید مختار است از حق دیگر پیش‌بینی شده در قانون یعنی حق فسخ استفاده کند. البته برخلاف حالت اول در این حالت قانون‌گذار بیمه‌گذار را مکلف کرده است قبل از اعمال حق فسخ به موجب اظهارنامه یا نامه دو قبضه سفارشی مراتب فسخ را به اطلاع بیمه‌گذار برساند. صرف ارسال و ابلاغ اظهارنامه و دریافت نامه سفارشی موجبات فسخ را فراهم نمی‌نماید بلکه طبق ماده مذکور اثر فسخ ده روز پس از ابلاغ مراتب فسخ به بیمه‌گذار شروع می‌شود. در هر حال، چه عقد بیمه قابلیت فسخ پیدا نماید و چه در نتیجه اعمال حق فسخ توسط بیمه‌گر فسخ گردد، بیمه‌گر باید اضافه حق بیمه دریافتی تا تاریخ فسخ را به بیمه‌گذار مسترد دارد. در صورتی که مطالب اظهار نشده و یا اظهارات خلاف بعد از وقوع حادثه زیان‌بار معلوم می‌شود قاعده نسبیّت قابل اعمال خواهد بود. به این معنی که خسارت به نسبت وجه بیمه دریافتی، قبل از ایجاد حالت جدید، و وجهی که بایستی در صورت اظهار خطر به طور کامل، حالت جدید، پرداخت می‌شد تقلیل پیدا می‌کند.

علاوه بر موارد مذکور قانون‌گذار در ماده ۱۸ قانون بیمه، مصوب سال ۱۳۱۶، عدم رضایت حسن نیت را مورد توجه قرار داده و برای آن ضمانت اجرای متفاوتی از آنچه که ذکر شد قائل شده است. طبق مفاد این ماده هرگاه خطری که، بیمه‌زبان‌های ناشی از حادثه به وجود آمده از آن خطر را تحت پوش قرار می‌دهد، قبل از عقد قرارداد محقق شده باشد و این موضوع به اطلاع بیمه‌گر نرسیده باشد قرارداد بیمه باطل خواهد شد به دلیل این که چنین خسارتی در حکم خسارت عمدی تلقی و بیمه چنین خسارت‌هایی را تحت پوشش قرار نمی‌دهد. ضمانت اجرای دیگر، علاوه بر ابطال، آن خواهد بود که در این حالت اگر بیمه‌گر وجهی از بیمه‌گذار بابت چنین قراردادی گرفته باشد عشر از مبلغ دریافتی به عنوان مخارج کسر و بقیه را باید به بیمه‌گذار مسترد دارد.

نتیجه

برخلاف اکثر عقود، قراردادها و معاملات، که در آنها اصل حسن نیت نقش بنیادی و کلیدی ندارد، در معاملات بیمه این اصل به عنوان یک اصل محوری و اساسی تلقی به طوری که بیمه به عنوان معامله با اصل حداکثر حسن نیت مشهور است. زیرا بیمه به عنوان یک اهرم اقتصادی و صنعتی نمی‌تواند نقش فردی و اجتماعی خود را ایفا کند مگر این که طرفین معامله به آن چه که بین آنها رد و بدل می‌شود اعتماد کامل پیدا نموده و عقد، قرارداد و یا معامله خود را بر آن اساس استوار نمایند، در غیر این صورت گستره این گونه معاملات، به دلیل وقت زیادی که ممکن است انعقاد هر معامله به خود گیرد، بسیار محدود می‌گردد.

اصل حداکثر حسن نیت در معاملات بیمه زمانی محقق می‌گردد که طرفین معامله، هرچند قانون بیمه رعایت اصل را محدود به بیمه‌گذار نموده است اما از آن جا که عقد توافق دو اراده بر امر واحد است لذا بیمه‌گر و نمایندگان آنها را نیز شامل می‌گردد، مطالب مهم را در خصوص موضوع معامله افشاء نموده و از اظهارات کاذبه خودداری نماید.

این که مطالب اظهار نشده یا اظهارات کاذبه از مطالب مهم به شمار بیاید بستگی به موضوع خاصی دارد که تحت پوشش بیمه قرار می‌گیرد. اما به طور کلی آن دسته از مطالب افشاء نشده و اظهارات کاذبه مهم تلقی می‌شود که موضوع خطر را تغییر داده و موثر در حق نرخ بیمه باشد. نکته حائز اهمیت دیگر در خصوص اصل حداکثر حسن نیت در معامله بیمه آن است که رعایت این اصل تا زمان انعقاد قرارداد محدود نمی‌شود بلکه در صورتی که بعد از قرارداد شرایط جدیدی به وجود آید و حقایق جدیدی شکل گیرد و یا این که مطالب افشاء نشده قبل از انعقاد قرارداد از مطالب مهم نبوده و بعداً به دلیل تغییر اوضاع و احوال از مطالب عمدۀ محسوب گردد چنین مطالب و حقایق به محض این که برای طرفین شناخته شود باید افشاء گردد. ضمناً لازم به توضیح است که وظیفه افشاء مطالب فقط محدود به آن دسته از مطالبی نیست که طرفین معامله در واقع می‌دانند بلکه مطالبی را که باید به عنوان یک فرد متعارف در آن موضوع بدانند را نیز شامل می‌شود.

عدم افشای مطالب مهم و عمدۀ و یا اظهارات کاذبه، (عدم رعایت اصل حداکثر حسن نیت) به طرف دیگر این حق را می‌دهد قرارداد را، بر خلاف اکثر قراردادها که عدم رعایت این موضوع فقط موجبات فسخ را فراهم می‌نماید، بیمه‌نامه را، به شرط این که اظهارات مهم به عمل نیامده یا کاذبه از روی عمد باشد، ابطال و یا درحالت غیر عمدی فسخ یا تحت شرایطی ابقاء نماید.

منابع خارجی

1. Baris Soyer, Warranties in Marine Insurance, Gavendis Publishing Ltd., 2001
2. Birds', J.& N.J. HIRD, Birds' Modern Insurance Law. 5 ed, London, 2001.
3. E.J.D. Peverett. FC.I.I., The Chartered Institute of Adjuster, London, 1981.
4. E.R.Hardy Ivamy, Marine Insurce, London Butterworh, 1969.
5. J.Francois Outreville, Theory and Practice of Insurance, Kluwer Academic Pblishers, 1998.
6. J.Kenneth, Goodcare, Marine Insurance Claims, second edition, Witherby & Co. Ltd., 1981.
7. Malcolm A. Clarkes, The Law of Insurance Contract, LLP. Third edititon, 1997.
8. Meher and Emerson Gammack, Principle of Insurance, Irwin Seried in Insurance and Economic Security, 1972.

منابع فارسی

- ۱- بابائی ایرج، حقوق بیمه، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ دوم، ۱۳۸۳.
- ۲- جمالی‌زاده احمد، بررسی فقهی عقد بیمه، بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات قم)، ۱۳۸۰.
- ۳- خامنه‌ای سید محمد، بیمه در حقوق اسلام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۹.
- ۴- روزبه‌بوا، ترجمه حیاتی محمد، حقوق بیمه، انتشارات بیمه مرکزی ایران، ۱۳۷۳.
- ۵- شهیدی مهدی، حقوق مدنی - آثار قرارداد و تمهیدات، جلد سوم، مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۸۲.
- ۶- عرفانی توفیق، قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران، سازمان انتشارات کیهان، چاپ دوم، ۱۳۸۱.
- ۷- کاتوزیان ناصر، حقوق مدنی - قواعد عمومی قراردادها، جلد اول، دوم و سوم، شرکت سهامی انتشار، چاپ پنجم، ۱۳۸۰.
- ۸- کریمی آیت، کلیات بیمه، بیمه مرکزی ایران، چاپ سوم، ۱۳۷۷.

۹- گرجی ابوالقاسم، تعهدات ناشی از قرارداد در حقوق اسلامی، نشریه موسسه حقوق تطبیقی، بهار و تابستان ۱۳۵۵.

۱۰- محمود صالحی جان علی، حقوق بیمه، انتشارات بیمه مرکزی ایران، ۱۳۸۱.

۱۱- مشایخی همایون، مبانی و اصول حقوق بیمه، انتشارات مدرسه عالی بازرگانی، ۱۳۵۳.

۱۲- مطهری مرتضی، بررسی فقهی مساله بیمه، انتشارات میقات، ۱۳۶۱.

پښتونستان د علومو او مطالعاتو فریښی
پرتال جامع علومو انسانی